

Wittgenstein Incorporated

donderdag 1 februari

13.30 uur

AULA KUB

Theatervoorstelling
ter gelegenheid van het
tweede lustrum van
de Faculteit der Wijsbegeerte
i.s.m. Studium Generale

Wittgenstein Incorporated

donderdag 1 februari

13.30 uur

AULA KUB

met: Johan Leysen

tekst: Peter Verburgt

regie: Jan Ritsema

decor: Herman Sorgeloos

dramaturgie: Marianne van Kerkhoven

techniek: Gerard Olthaar

productie: Kaaitheater, Brussel

De voorstelling duurt ongeveer 2,5 uur. Ze bestaat uit drie colleges. Er is een pauze na het eerste college en een korte pauze na het tweede.

Organisatie: Faculteit der Wijsbegeerte ter gelegenheid van haar tweede lustrum in samenwerking met het Studium Generale van de Katholieke Universiteit Brabant

Zoals de titel laat vermoeden is de hoofdpersoon in deze productie de Oostenrijkse filosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951). Uitgangspunt waren de aantekeningen gemaakt door twee toehoorders tijdens colleges die Wittgenstein gaf aan de universiteit van Cambridge. Toch gaat het hier om iets anders dan om het simpelweg gestalte geven aan een personage door middel van een als monoloog geconstrueerde tekst. Het is geen op de scène voorgelezen filosofie, maar een levende, speelbare tekst. Wittgenstein is een concreet personage. Als we het woordenboek erop naslaan vinden we bij het woord *incorporated*: nauw (in één lichaam) verenigd, belichaamd, zich tot één lichaam verenigend. Johan Leysen speelt voortdurend de twee elkaar versterkende zijden van een zelfde identiteit: die van Wittgenstein en van zijn observerend alter ego, die van de filosoof en van de acteur, die van de meester en van de leerling.

De tekst van Peter Verburgt bevat dan ook niet alleen een reeks replieken in de directe rede uitgesproken door Wittgenstein, maar ook een grote hoeveelheid tekstmateriaal in de indirecte rede, t.w. camera- en regieaanwijzingen, opmerkingen over Wittgensteins gedrag, details over het decor, beschrijvingen van toehoorders enz. Dit tekstpakket in de derde persoon maakt integraal deel uit van het stuk dat Johan Leysen speelt.

Nochtans is dit stuk geen documentaire over de filosoof Wittgenstein. Zoals Jan Ritsema het uitdrukte, gaat deze voorstelling over 'gesteldheid en afwikkeling'. Het accent wordt gelegd op de situatie/de omstandigheden/ de gesteldheid die Wittgenstein voor zichzelf creëerde om zijn denkwerk zo vruchtbaar mogelijk te laten verlopen; wat de filosoof doet, hoe hij op zijn toehoorders reageert enzovoort: het maakt alles deel uit van een soort voorbereidingsproces, net zoals bij een acteur die zich klaarmaakt om te gaan improviseren. Het denkwerk wordt uit deze gesteldheid zelf geboren. Wittgenstein bouwt zijn redeneringen niet op vanuit vooraf bedachte constructies maar haalt ze a.h.w. uit de omstandigheden zelf tevoorschijn. Zoals de acteur vandaag vaak zijn vooraf vaststaande kennis of zijn professionele verworvenheden wegsmijt om tot essentie en eenvoud in zijn werk te komen, zo ontdoet ook de filosoof voorzichtig zijn gedachten van alle ballast die hen omgeven: de gedachten worden niet opgebouwd, maar 'afgewikkeld'. Er wordt bewust gestreefd naar de parallelle tussen de wijze waarop Wittgenstein filosofie bedrijft en de manier waarop

Johan Leysen aan dit proces gestalte geeft. Zowel in acteren als in denken wordt een gevecht geleverd tegen het cliché en vóór het heroveren van de kracht van datgene wat zich hier en nu, op het moment zelf, aandient. Filosoferen en acteren smelten samen in een actieve, passionele bezigheid. In zijn spel zoekt Johan Leysen tegelijkertijd naar het denken achter de filosofie en naar het spelen achter het acteren als systeem.

Het twijfelen, het op het moment zelf beslissen, het zoeken naar betekenissen achter de woorden zijn in dit proces belangrijker dan het etaleren van reeds lang beproefde zekerheden. De echte Wittgenstein zei: "(Mijn) twijfels vormen een systeem"; de Wittgenstein in het stuk zegt, (over een van zijn toehoorders): "Als hij redelijk was zou hij op zijn minst twijfelen".

THEATER OVER FILOSOFIE

door Herman de Dyn (Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, Leuven)

(Uit: ETCETERA 26/89)

Filosofen beweren soms dat in principe niets ontsnapt aan filosofisch nadenken en verantwoording. Blijkbaar ontsnapt evenmin iets aan het theater, zelfs niet het filosoferen.

Dat 'de filosoof' voorwerp is van theater is niets nieuws. (Ik herinner me in mijn collegetijd meegespeeld te hebben in een stuk dat heette: *Van de filosoof die bijna stierf*). Wat wellicht nieuwer is, is het ten tonele voeren van individuele denkactiviteit. Zo zag ik enige tijd geleden een TV-opname van een toneelstuk waarin Descartes en Pascal hun diep-verschillende denkbeelden met elkaar confronteerden. Spinoza werd ten tonele gevoerd door Dimitri Frenkel Frank en anderen. Deze dagen wordt een 'muziekgedicht' opgevoerd van Eric Vandermeulen over Nietzsche: *Friedrich-een nachtverstoorder*?

Wittgenstein Incorporated van Peter Verburgt gaat wel erg ver. De tekst sluit zeer nauw aan bij aantekeningen van twee toehoorders bij colleges van Wittgenstein gegeven in 1938 te Cambridge. Het stuk is één lange monoloog waarin beschrijvingen van allerlei omstandigheden van en tijdens de lessen afgewisseld worden met de in de directe rede uitgesproken gedachten van Wittgenstein, zoals die door de twee toehoorders werden opgetekend.

Denken is een lust (onvermijdelijk niet gespeend van allerlei kwellingen). In principe kan het dan ook een lust zijn om iets dat zo ondramatisch en etherisch lijkt als de activiteit van het filosoferen, ten tonele te voeren. Auteur Peter Verburgt, regisseur Jan Ritsema en acteur Johan Leysen zijn erin geslaagd die uitdaging voortreffelijk te beantwoorden. Ik was op voorhand vertrouwd met de colleges van Wittgenstein die aan de basis liggen van de tekst van Peter Verburgt. Was ik daarom een bevooroordeeld toeschouwer? Ik beschouw mezelf in dit geval toch eerder als een bevoorrecht theaterbezoeker, die werd meegesleept door de vertelling zelf.

Toneel van dit soort vereist niet alleen een grote inspanning (meer dan twee uur luisteren naar een weinig dramatische of komische monoloog) en een scherpe aandacht. Het veronderstelt ook een minimale bekendheid met bepaalde onderwerpen (met de figuur van de filosoof Wittgenstein, zijn omgeving en zijn denken). Maar is dat niet altijd zo? Elk toneel, elke literaire tekst wijst uit boven datgene wat gezegd en getoond wordt, veronderstelt

een zekere vertrouwdheid met figuren, ideeën, soorten situaties, enzovoort. Zou men niet mogen veronderstellen dat indrukwekkende denkers als Spinoza, Nietzsche, Wittgenstein, en iets van hun denkbeelden en van de reden van hun grootheid, niet alleen aan 'specialisten' bekend zouden zijn? Toneel als dit maakt een toeëigening mogelijk, door een breder publiek, van wat ten onrechte al te zeer opgesloten blijft in academische kring. Deze tekst en voorstelling stelt zelfs -qua inzicht- academische prestaties in de schaduw. De manier waarop Peter Verburgt Wittgenstein en zijn denken ten tonele voert, getuigt van een zeldzaam begrip, ook en vooral van de 'machinerie' van Wittgensteins denkdrijf, en van de eerlijkheid en onverbiddelijkheid ervan. Hier krijgt een niet-filosofisch (en een filosofisch geschoold) publiek de niet zo alledaagse gelegenheid in 'levend' contact te komen met radicale en tegelijk gedisciplineerde denkactiviteit.

TONEEL OVER HET FILOSOFEREN, NIET OVER DE FILOSOOF

Wat dit stuk wil tonen, is niet de eigenzinnigheid, vreemdheid en suprematie van een geniale en excentrieke filosoof. In en door de precisie van het vertellen, nooit volledig te beheersen, wordt de zorgvuldigheid en radicaliteit getoond van Wittgensteins filosoferen. Het is een denken dat zich niet verliest in abstracties, dat vecht tegen het gladgestreken en geruststellende van het gewone gepraat en het oppervlakkige getheoretiseer. Met een enorme concentratie én overgave wil Wittgenstein fenomenen (zoals religieus geloven, twijfelen, een overtuiging bezitten) laten oplichten zodat we ze als voor de eerste keer ervaren in verwondering. Daar het over betekenissen gaat waarin en waardoor we leven, waarin en waardoor we onszelf releveren, affirmeren, bedriegen,... is het denken daarover een soort confrontatie met zichzelf.

Zoals trouwens ook uit het stuk zelf blijkt, gaat het bij Wittgenstein om iets diepers dan dat - zelfs degelijk-academisch filosoferen (gerepresenteerd in de figuur van een van de toehoorders van Wittgenstein, de Cambridge professor G.E. Moore). Filosoferen is voor Wittgenstein niet zomaar een geprivilegieerde academische bezigheid (evenmin als theater louter een geprivilegieerde artistieke bezigheid hoeft te zijn). Aan een leerling en vriend die een universitaire loopbaan als filosoof wil aanvaarden, raadt Wittgenstein aan een eenvoudiger maar eerlijker job te zoeken. Filosofie is voor Wittgenstein evenmin een verdedigingsmechanisme, een zoeken naar ideële zekerheden (zoals toneelspelen voor een acteur geen streven

mag zijn naar het strelen van de eigen ijdelheid). Filosofische (en religieuze) zekerheden vervullen omwille van hun ideëel karakter gemakkelijk de rol van een ultiem houvast, verschaffen een ultieme zelfgenoegzaamheid. Het denken van Wittgenstein is integendeel genadeloos achter de vermeende zekerheden doordringen, zich blootstellen aan de ervaring van het niet-weten of van een weten dat ons confronteert met de grondeloosheid van alle betekenis. De (on-)vastheid van onze taal (en van ons leven!) is afhankelijk van de altijd kwetsbare gewoonten van intersubjectief bepaalde omgang en handelen.

De denker is niet de meester van het denken, maar het medium van het denken dat toch op de totale overgave én de concentratie van de denker moet kunnen rekenen. Na de denkbaarheid levert Wittgenstein zich uitgeput over aan de verdoving van de eerste de beste film die hij vanop de eerste rij ondergaat. De radicaliteit van zijn filosoferen maakt Wittgenstein tot een eenzaam denker die, zoals Spinoza en Nietzsche, haast onvermijdelijk te kampen krijgt met misverstand en argwaan. Die eenzaamheid sluit niet uit dat hij op anderen gericht is, hun aanwezigheid en zelfs complicité erg nodig heeft. In het stuk wordt op een zeer aanneemelijke wijze getoond hoe Wittgenstein zich aan het luisteren van de toehoorders 'optrekt', door hun houding en schaarse opmerkingen uitgedaagd wordt tot steeds helderder, dieper begrip. De atmosfeer is geladen, 'erotisch' geladen, zoals ze ook moet zijn geweest bij Socrates en zijn gehoor, en bij Spinoza en zijn kring. De aanwezigheid van een vrouw als Virginia Woolf(!?) kan haast niet anders dan storend zijn, helemaal niet door haar domheid, maar door een veel dieper onverenigbaarheid. De vrouw heeft geen oog voor het gebeuren van het denken, is eerder geïntrigeerd door de fascinatie die de 'hogepriester' van het gebeuren op de anderen uitoefent. De episode met de vrouw toont ook aan dat niets, zelfs niet het meest radicale denken, een vanzelfsprekende en onontwijkbare waarde is; ook het denken is uitermate 'kwetsbaar'. Vanuit een extern standpunt (dat van de vrouw) verschijnen zelfs de 'hoogste waarden' als vervelend, de aantrekkingskracht ervan wordt onbegrijpelijk.

VERTELLEN EN FILOSOFEREN

De begenadigde vondst waardoor het mogelijk wordt het filosoferen in zijn activiteit aanwezig te stellen is de vertelling: hoe het eraan toeging toen Wittgenstein zijn colleges gaf voor een kleine groep geïnteresseerden in zijn sobere kamer in Trinity College, Cambridge. De lange vertelling bestaat uit een subtiële afwisseling van

beschrijvingen van 'uiterlijke' (aan het denken zelf zogenaamd vreemde) gegevens, en directe 'citaten' van Wittgensteins monologen en stiltes. De dramatische spanning is grotendeels te danken aan het contrast én de verwevenheid van de filosofische gedachten (in de indirecte rede) en beschouwingen (in de indirecte rede) over de omgeving (de kamer), de situatie, de toehoorders, de houding en de gesteldheid van Wittgenstein. De concentratie en intensiteit van de act van het vertellen suggereert meesterlijk de geladenheid van Wittgensteins denken. De 'zuiverheid' en 'soberheid' van het vertellen vormen het perfecte uitdrukkingskader voor de ascetische overbiddelijkheid van zijn filosoferen.

De colleges van Wittgenstein zijn geen herkauwen van vooraf verworven ideeën. Het gaat hier evenmin om het afleiden van gedachten uit definities en axioma's in een rechtlijnig en cumulatief denkproces. Gedragen door de 'electrische' atmosfeer van de samenkomst, en voortgestuwd door de dynamiek van de reflectie, ontwikkelen de gedachten in een soort spiraalbeweging, altijd maar dieper gravend, altijd maar preciezer formulerend. Die beweging veronderstelt een enorme kwetsbare openheid voor de gedachten die komen, en die a.h.w. 'ingebazen' worden door de 'uiterlijke' omstandigheden: de blik uit het raam, het opstaan uit de stoel, de niet ter zake doende opmerking van een toehoorder. Dergelijke filosofische gedachten kan men niet bezitten en verder geven als koopwaar, evenmin als men een vertelling kan doorgeven zonder zelf een begenadigd verteller te zijn. Het komt erop aan de gedachten te denken: de redeneringen moeten laten zien waarover het gaat. Wittgenstein was zich uitdrukkelijk bewust van de verwantschap tussen filosofisch 'redeneren' en esthetisch 'laten zien': "...All that aesthetics does is 'to draw your attention to a thing' ...And he said that the same sort of 'reasons' were given...also in Philosophy." (woorden gerapporteerd door G.E. Moore).

Het vertellen (ten tonele voeren) van een betekenisvol verhaal en het Wittgensteiniaans 'redeneren' (over betekenisfenomenen) gehoorzamen aan dezelfde 'wetten' (of aan hetzelfde lot) van een betekenisvol en relevant spreken. Zowel de verteller als de filosoof zijn erop gericht doorheen het verhaal, doorheen de 'redenering' een 'waarheid' te reveleren die alleen in de activiteit even oplicht. Noch het vertellen, noch het filosoferen hebben een verder doel, ze dienen niet voor het meedelen van informatie of voor het oliën van de sociale cohesie (ook al kunnen ze tegelijk die functies vervullen). Zonder die doelloze activiteit zou het menselijk leven toch armer, zinlozer zijn.

De vondst waardoor het denken in zijn activiteit wordt 'incorporated', is paradoxaal genoeg ook toneelmatig het specifieke en interessante van dit stuk. Wat in een zeker opzicht een extreme vorm is van de ontwikkeling van het moderne theater -het citeren van een filosofische tekst -, is tegelijk een heropnemen, een heraansluiten bij het 'primitieve' begin, de 'oorsprong' van het toneel: het vertellen en de 'magische' ruimte die het schept, tot stille vreugde van mensen en goden.